

7 WALKS / WALKS (PLACCAET)

Vermeir & Heiremans

7 *Walks* is een artistiek onderzoeksproject van kunstenaarsduo Vermeir & Heiremans. In samenwerking met vele gasten en deelnemers beoogt het onderzoekstraject lokale eigendomspraktijken te situeren in een bredere sociale, juridische en politieke context. Het project speelt in op actuele debatten over de noodzaak en positie van kunst in de huidige samenleving. Met wandelen als performatieve methodologie, bestaat het project uit site-specifieke afleveringen die de ecologie van de kunsten verbinden met een natuurlijke commons – water.

7 *Walks (Placcaet)* borduurt voort op het feodale concept van *plura dominia* of het gelijktijdige gebruiken door meerdere personen van dezelfde hulpbron, in dit geval water. Naast een presentatie in de Zwalmolen, bespreken we met kleine groepjes bezoekers de relevantie ervan voor vandaag tijdens korte wandelingen langs de rivier de Zwalm, in het gezelschap van vier gastwandelaars met een verschillende expertise over water en zijn vele gebruikers.

7 WALKS (PLACCAET) WANDELT MET...

DAVID AUBIN

Zaterdag 26 augustus – 15 tot 17u

We maakten kennis met het begrip *plura dominia* tijdens een workshop met David Aubin, professor politieke wetenschappen aan de *School voor Politieke en Sociale Wetenschappen* van de UCLouvain. Hij doceert er cursussen over de analyse en evaluatie van het overheidsbeleid. Hij doet ook onderzoek naar de vergelijkende analyse van milieubeleid, en naar het gebruik van expertise en kennis in het politiek proces. Water hebben we tot voor kort als iets vanzelfsprekend beschouwd, maar vandaag de dag staat het centraal op de agenda van onze beleidsmakers. Het beheer van ons water, bron van alle leven, is een bijzonder geïllustreerd vraagstuk waarover we met David in gesprek gaan.

LODE TANGHE

Zondag 3 september – 15 tot 17u

Samen met tal van lokale partners zal de Provincie Oost-Vlaanderen de komende drie jaar werken uitvoeren om delen van de stroomgebieden van de Zwalmbeek weerbaarder te maken tegen de gevolgen van de klimaatverandering. Lode Tanghe (Dienst Landbouw en Platteland) maakt in context van het Vlaamse gebiedsprogramma Water+Land+Schap 2.0 de komende jaren de evenwichtsoefening tussen waterschaarste en wateroverlast. Door water in de stroomgebieden en de bodem vast te houden, blijft er tijdens een droge periode langer water beschikbaar voor natuur en landbouw, maar wanneer het hevig regent, moet het water ook vlot kunnen wegstromen. Om deze uitdaging aan te pakken, zijn een heleboel maatregelen voorzien. Tijdens een wandeling langs de Zwalm gaan we met Lode in gesprek over enkele concrete projecten die momenteel op zijn werktafel liggen.

TOM VOS

Zaterdag 9 september – 15 tot 17u

Water is een levensnoodzakelijk goed. We kunnen het beschouwen als een gemeengoed dat niet verhandelbaar is, zoals andere goederen dat zijn. Of toch niet? Tom Vos is academisch onderzoeker ondernemingsrecht. Momenteel is hij voltijds gastprofessor aan de *Jean-Pierre Blumberg-leerstoel* aan de Universiteit Antwerpen, waar hij onderzoek doet naar corporate governance. Tom is ook vrijwillig wetenschappelijk fellow aan het *Jan Ronse Instituut voor Venmoetschaps- en Financieel Recht* aan de KU Leuven. Tijdens de wandeling met Tom gaan we dieper in op hoe water verschilt van andere grondstoffen, en stellen we de vraag of het gerechtvaardigd is dat water geëxploiteerd wordt door private bedrijven, en indien ja, hoe de governance van die private bedrijven er zou moeten uitzien.

WALTER VAN DEN BRANDE

Zondag 10 september – 15 tot 17u

Tussen 2008-2010 werd de Zwalmolen gerestaureerd onder begeleiding van historicus Walter Van den Branden. In 1985 werd zijn belangstelling gewekt voor de techniek en problematiek van het molenpatrimonium en zijn omliggend landschap, en volgde hij de opleiding tot actief meester-molenaar. Sinds 1991 is hij conservator-diensthooft van de *Provinciale erfgoed site Mola Molencentrum* te Wachtebeke dat daarnaast ook vijf wind- en watermolensites beheert. Naast publicaties over molenerfgoed verschenen van hem ook diverse bouwhistorische studies over monumenten en bedreigde sites. Met Walter spreken we over het potentieel van het watermolenerfgoed als wezenlijke schakel in een proces dat de vernatting van het landschap kan bevorderen.

WALKS (PLACCAET) (2023)

Vermeir & Heiremans in samenwerking met David Aubin, Lode Tanghe, Tom Vos, Walter Van den Branden.

Ontwerp van glaswerk en affiche in samenwerking met Olivier Bertrand. Hartelijk dank aan Marion Abbey voor het installeren van haar werk Rayonne, dat ons beschutte tegen de zon... Coproductie Boem vzw, Nadine vzw, Manoeuvre vzw en Jubilee vzw, in het kader van Kunst & Zwalm 2023 (over/met/in/door water). 26-27 augustus; 2-3 & 9-10 september 2023. Met dank aan Mola, Molencentrum Wachtebeke en de gemeente Zwalm. Kunst & Zwalm wordt ondersteund door de Vlaamse Gemeenschap.

PLURA DOMINIA REVISITED

INLEIDING

Water vervult een breed scala aan vitale functies. Het is een onmisbare grondstof voor industrie en landbouw, en het is wat we drinken. Water heeft ook een belangrijke recreatieve en cultuurhistorische waarde en is een duurzaam energie- en transportmiddel. Ook voor het landschap en de natuur is het van grote betekenis. Hoe de verschillende belangen die spreken vanuit deze diverse vormen van watergebruik balanceren met mekaar? Op zoek naar alternatieve narratieven om deze hulpbron te beheren, verkennen we het begrip *plura dominia*, of hoe meerdere entiteiten water gelijktijdig en op verschillende manieren kunnen gebruiken.

Werken aan dit project deed ons realiseren dat water niet los kan gezien worden van het landschap dat het hielp creëren en dat op zijn beurt het water herbergt. Als *plura dominia* een mogelijkheid schetst voor een collectief beheer van het waterlandschap, dan laat dit ook zien hoe belangrijk het is om rekening te houden met de structurerende rol die beleid speelt bij de regulering van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Kenmerkend hiervoor zijn zowel het aanzienlijke overheidsingrijpen als de wettelijke codificatie van de regelgeving. Het taalgebruik in deze reguleringen is niet neutraal, integendeel. Bijna onmerkbaar voor de meeste mensen, sijpelen bepaalde woorden in onze woordenschat en creëren daarmee een momentum om een bepaalde grenzen te verleggen.

Een watermolen is het perfecte vehikel om ons te helpen de complexiteit van het waterlandschap te ontwarren. Watermolens hebben vaak een status als overblijfsel uit het verleden en worden dan ook gezien als knelpunt op het gebied van waterbeheer, in plaats van als inspiratiebron voor duurzaam beheer van de *wetlands* rondom. Om de situatie vandaag in Vlaanderen te begrijpen, maken we vier wandelingen met focus op de *Zwalmolen* en zijn waterlandschap. Met het oog op de inbedding van een historisch verhaal in een hedendaags probleem, water en zijn bestuurskwesties, kijken we eerst even naar de vele verschillende gebruiken en gebruikers van water in de Zwalmvallei.

DE VALLEI VAN DE RIVIER

De Zwalm is een bronrivier. Hij wordt gevormd door maar liefst zeven beekjes, die allemaal verschillende bronnen als beginpunt hebben. Deze zijstromen en hun dalen vormen samen met delen van het akkerland, het waterbassin van de Zwalm. De vallei omvat de historische kernen Nederzwalm, Roborst, Rozebeke, Ruddershove, Velzeke, Elst en Michelbeke. De Zwalm doorsnijdt het dal op weg naar de rivier de Schelde, waarin hij uitmondt op de grens tussen de dorpen Welden en Nederzwalm.

De rivier de Zwalm staat bekend om zijn sterke maar variabele stroming. De constante stroom wordt gevoed door de bronnen waaruit de rivier ontstaat, maar regenval kan de hoeveelheid water die door zijn bedding stroomt aanzienlijk verhogen. Misschien kreeg de plaats zo haar naam? Eén mogelijke oorsprong is *Sualman*, voor het eerst vernoemd in 1003, misschien afgeleid van het Germaanse *swellan*, wat *zwellen* betekent. Ook belangrijk is de daling van de rivier. De Zwalm heeft een verval van 1,5 m per km. Daar werd goed gebruikt van gemaakt bij het bouwen van watermolens. In het Zwalmbekken stonden veel watermolens, 13 op de Zwalm zelf. Vandaag zijn sommige van hen hersteld na een lang en langzaam proces van verval ten gevolge van de voortschrijdende industrialisering van het malen. Af en toe doen ze dienst als graanmolen, één wekt zelfs elektriciteit op, en sommige zijn hotspots geworden voor lokaal toerisme met bewegwijzerde wandel- en fietsroutes, zoals de “Watermolenroute”.

De regio wordt gekenmerkt door uitgesproken verschillen in reliëf. De 19de-eeuwse schrijver Omer Wattez zag al het toeristisch potentieel ervan en introduceerde in zijn werk zelfs de term *Vlaamse Ardennen* om het te beschrijven, verwijzend naar het heuvelachtige zuiden van België. De Zwalmvallei heeft een zacht glooiende linkeroever, terwijl de rechteroever steil is. Vanwege deze unieke geologische kenmerken is de regio rijk aan waterbronnen en hun waterstromen hebben in de loop van de tijd het specifieke landschap verder gevormd. Op hun beurt inspireerden deze waterbronnen tal van lokale ondernemers, vooral in de eerste helft van de 20ste eeuw, om hun water op te vangen en *te bottelen*. Sommige van deze lokale watermerken bestaan nog, zoals Konings- en Topbronnen (Brakel), Christiana Bronnen (Dikkelvenne-Gavere), Straalbronnen (Nukerke-Maarkedal), Ginstbronnen (Moortsele-Scheldewindeke) en Roman van de gelijknamige bierbrouwerij (Mater), die ook een fleswater produceert.

Verrassend genoeg ziet het beeld er voor kraanwater minder rooskleurig uit. Maart 2023 vierde *Farys* haar 100ste verjaardag. Het was sinds 1923 geleden dat in het Belgisch Staatsblad de nieuwe naam van de *Compagnie Intercommunale des Flandres* werd gepubliceerd: *Tusschengemeentelijke Maatschappij der Vlaanderen voor Waterbedeeling*. Vandaag leveren intercommunales verschillende publieke diensten aan

de deelnemende steden en gemeenten. Als je in Munkzwalm een kraantje opendraait dan is het lekkere water dat eruit komt naar je toe gebracht door *Farys*, maar de kans is groot dat het water niet lokaal is. Hoewel *Farys* zelf drinkwater produceert (17,19 % in 2022), moet het bedrijf het grootste deel van zijn gedistribueerde drinkwater afnemen van andere waterbedrijven, zoals *Water-link*, *Vivaqua*, *De Watergroep* en het Nederlandse bedrijf *Evides*. *Farys* moet daarvoor betalen. Het moet ook een transportnetwerk van 700 km onderhouden, wat natuurlijk de kosten opdrijft. Volgens het VRT tv-journaal is de waterleverancier de duurste van Vlaanderen.

Samen met *Aquafin* staat *Farys* ook in voor de zuivering van het rioolwater. Sinds de realisatie van een waterzuiveringsprogramma, gestart in 1989, met onder meer een waterzuiveringsstation in de Bruggenhoek in Roborst, is de kwaliteit van het water in de Zwalm voldoende verbeterd om de vissen te laten terugkeren. Er zijn zo’n 14 verschillende soorten waargenomen. De zone met de meeste vis, zowel qua aantal als qua soort, is de stroomafwaartse zone met het waterreservoir van de Zwalmmolens. Aangezien sommige soorten stroomopwaarts moeten zwemmen om zich voort te planten, implementeert de VMM (Vlaamse Milieumaatschappij) de Europese regelgeving die de aanleg van vistrappen promoot. Geschreven rapporten van ruwe vispassages dateren al uit het Frankrijk van de 17de eeuw, waar bundels takken werden gebruikt om trappen te bouwen in steile kanalen zodat vissen obstakels konden vermijden, maar de eerste gepatenteerde vistrap was die van Richard McFarlan, gebouwd in 1837 (New Brunswick, Canada) om een dam te omzeilen bij zijn door waterkracht aangedreven zagerij.

De *Vlaamse Ardennen* hebben altijd bezoekers aangetrokken, of het nu vissers zijn, mensen die komen wandelen of fietsen langs de verschillende landweggetjes. Ook de laatste eigenaar van de Zwalmolen, Marcel De Boe, stak zijn energie in de heropleving van het lokale cultuur- en natuurtoerisme. In 1964 maakte hij van de molen een horecazaak die tegemoet kwam aan het toenemende dagtoerisme in de Zwalmstreek.

We kunnen gerust stellen dat het water in de vallei, en het landschap twee van de belangrijkste troeven van de regio zijn. Maar alleen al het opsommen van de verschillende gebruiksmogelijkheden van deze gemeengoeden – de rivier en het landschap zijn van iedereen en niemand in het bijzonder – is het niet moeilijk zich voor te stellen dat het beheer van alle verschillende belangen die daarmee samenhangen een zeer complexe aangelegenheid is. Om een voorbeeld te geven, de Zwalmolen, die is gerestaureerd als werkende molen, uitgerust zelfs met een waterkrachtinstallatie, heeft een hoeveelheid water nodig om zijn molenrad in gang te zetten. Water van de rivier naar de vistrap afleiden vermindert het beschikbare volume echter potentieel. Terwijl lokale boeren geen water uit de rivier mogen pompen om hun gewassen te irrigeren, verzadigt het vee van hun collega’s de grond met nitraten, wat een impact heeft op de waterkwaliteit van de rivier en de vissen daarin...

Om al deze onderling afhankelijke gebruiksfuncties die in competitie zijn over dezelfde hulpbron, beter op elkaar af te stemmen, heeft de Vlaamse overheid in 2020 de *Blue Deal* gelanceerd. In het kader van dit programma zijn lokale stroomgebiedbeheerplannen opgesteld waarin de problemen van waterschaarste en droogte centraal staan. Natuurlijk zijn bestuurskwesties op het gebied van water geen nieuw probleem. De geschiedenis van de relatie van mensen met water illustreert uiteenlopende benaderingen van het beheer van waterbronnen. De *Code van Hammurabi* (Mesopotamië, 1793 v. Chr.) was één van de vroegste geschreven wetten om waterkwesties aan te pakken. Het bevatte 4 artikelen over de administratie van watergebruik. Dichter bij huis kunnen we dieper ingaan op het begrip *plura dominia*, het gelijktijdig gebruik van dezelfde hulpbron door verschillende entiteiten. Het lijkt een concept te zijn dat nog steeds relevant is, sterker nog, dat een manier heeft gevonden om zijn bereik en betekenis uit te breiden naar het hedendaags. Maar voor we daar op ingaan, keren we even terug naar zijn oorsprong, naar de tijd dat dit gebied onder de feodale heerschappij stond van de Prins van Gavere. Vanaf de 12de eeuw werd het gebied van de Zwalm in bruikleen gegeven aan de heren van Gavere en Zottegem. Deze situatie bleef vrijwel ongewijzigd gedurende de hele periode van het Ancien Régime, totdat de Franse Revolutie de manier waarop land werd beheerd ingrijpend veranderde.

EEN PRINS VAN WIND EN WATER

In het jaar 1628 besloot de *Raad van Vlaanderen*, de hoogste rechtbank van het graafschap Vlaanderen, tot herpublicatie van een *placcaet* die de Karel v in 1547 had uitgevaardigd. Een plakkaat, met aangehechte zegel, was in de Lage Landen van de 16de en 18de eeuw een gedrukt document dat publiekelijk werd afgekondigd om het volk te informeren over bepaalde bestuursregels.

In een heel ver verleden had iedereen het recht om een watermolen te bouwen en een stuw of sluis in een waterloop te plaatsen, mits anderen daarvan geen schade ondervonden, wat soms wel het geval was. Er konden conflicten ontstaan tussen molenaars die individueel de waterstroom van de rivier aanpasten, waardoor het werk van andere molenaars werd

